

Владимир Рибич

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитет у Београду
vribic@f.bg.ac.rs*

Политичка мобилизација црногорских комуниста у "Антибирокуратској револуцији" *

Апстракт: "Антибирокуратска револуција" у Црној Гори је трајала од августа 1988. до јануара 1989. године. Окончана је оставкама целог државног и партијског врха Црне Горе, под притиском релативно нижих партијских функционера и масовног друштвеног покрета. У овом раду ћу анализирати конкретне акције и легитимације, као и елементе акционе и легитимацијске основе политичке мобилизације црногорских комуниста у "Антибирокуратској револуцији".

Кључне речи: политичка мобилизација, црногорски комунисти, "Антибирокуратска револуција"

Политичка мобилизација се састоји од акција и њихових легитимација, насталих на акционим и легитимацијским основама. Док акционе основе проистичу из базичне структуре политичког поретка, под којом се подразумевају принципи политичког организовања и деловања, легитимацијске основе свој извор имају у базичним политичким вредностима, односно идејама које легитимишу политички поредак.

Политичка мобилизација може бити формална и неформална. Формална политичка мобилизација се спроводи у постојећим политичким институцијама и организацијама, док неформална политичка мобилизација настаје онда када политички лидери не могу да реализују своје циљеве у постојећим политичким институцијама и организацијама, па им је, стога, потребно да се позову на "спонтано" исказану "аутентичну" вољу народа. При томе, није нужно да политички званичници утичу на ге-

---

* Овај чланак је резултат рада на пројекту *Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија* (177018), који Министарство просвете и науке Републике Србије финансира у целости.

нерисање неформалне политичке мобилизације да би је истористили за промоцију до тада потиснутих политичких ставова и захтева.

"Антибијократска револуција" се одиграла у Србији и Црној Гори, две социјалистичке републике (СР) у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). У Србији, она је представљала обрачун унутар Савеза комуниста (СК), који се одиграо у периоду од 1987. до 1989. године, уз најширу политичку мобилизацију грађана, и чији је резултат уставно преуређење те републике. Заправо, државно и партијско вођство Србије (са изузетком представника покрајинских државних и партијских органа) је, у 1980-им годинама, мање или више експлицитно оспоравало правно-политички и економски поредак у Србији и Југославији, успостављен Уставом из 1974. године. Наиме, српско комунистичко руководство је, у другој половини 1970-их година, своје незадовољство ограниченим суверенитетом Србије над покрајинама каналисало кроз неуспешне покушаје да наметне своје тумачење уставних решења. Смрт Јосипа Броза Тита у 1980. и сепаратистичка побуна Албанаца на Косову и Метохији у 1981. години створили су услове да српски комунисти постепено радикализују своје ставове и са борбе за "исправно" тумачење пређу на оспоравање Устава из 1974. године.

Као два најзначајнија српска политичара у 1980-им годинама, Иван Стамболић и Слободан Милошевић су се залагали за успостављање равноправности Србије и Срба с другим републикама и "народима и народностима" у чврсто интегрисаној федералној Југославији. Да би се то постигло, према овој двојници српских комунистичких лидера, било је потребно реинтегрисати Војводину и Косово и Метохију у политичко-правни поредак Србије, пошто је тадашњи уставни положај те две покрајине знатно ограничавао њен суверенитет и функционалност чинећи је, на тај начин, инфериорном у односу на друге југословенске републике. Поред тога, они су континуирано истицали да ће југословенска федерација ојачати ако се увећају овлашћења савезних власти и омогући функционисање јединственог тржишта (Stambolić 1988; Милошевић 1989).

У то време, најгласнији противници Устава из 1974. године били су српски националисти из сфере цивилног друштва, који су се залагали за слична политичко-правна и економска решења као и српско комунистичко руководство. Већ сам указао на парадокс да је, упрво због тог српског националног консензуса о државном јединству Србије и Југославије, а самим тим и о државном јединству Срба, дошло до обрачуна између Милошевићеве и Стамболићеве фракције у СК Србије. Наиме, у другој половини 1980-их година, опозициони националистички интелектуалци из сфере цивилног друштва извршили су снажан притисак за демонополизацију политичког живота, инсистирајући на побољшању положаја Србије и Срба у Југославији. Истовремено, појавио се и грађански покрет

Срба с Косова и Метохије, који је извео политику из државних и партијских органа на улице. У таквим околностима, "Антибијократска револуција" је задовољила потребу српских комуниста за политичком мобилизацијом, спровођењем унутрашње диференцијације. Јавно оптужујући Стамболићеву фракцију за опортунизам, инертност и незаинтересованост за српске националне интересе, Милошевић је, с једне стране, припремио СК Србије за нове услове политичког деловања, док је, с друге стране, симулирао плурализам, што је још увек партијски неорганизованој опозицији значајно сузило простор за деловање.

"Антибијократска револуција" у Србији је имала две фазе. Њена прва фаза је започета иступањем Слободана Милошевића на масовном скупу косовско-метохијских Срба у Косову Пољу, априла 1987., а завршена је коначним обрачуном с фракцијом Ивана Стамболића, на Осмој седници ЦК СК Србије, септембра исте године. Ту фазу карактерише формална политичка мобилизација коју је спровео Слободан Милошевић унутар СК Србије, као и тек успостављено савезништво са главним актером неформалне политичке мобилизације – грађанским покретом косовско-метохијских Срба.

Друга и последња фаза "Антибијократске револуције" је започета убрзо после Осме седнице, да би се, након рушења војвођанског, косовског и црногорског руководства 1988. и 1989. године, завршила усвајањем амандмана на републички Устав, чиме су створени услови за реинтеграцију покрајина у политички, правни и економски поредак Србије. У тој фази, актери неформалне политичке мобилизације су апсорбовани у широк друштвени покрет, над којим су официјелни партијски органи и државне институције прогресивно преузимали контролу.

У првој фази, Милошевић је извршио формалну политичку мобилизацију унутар СК Србије, који се нашао под интензивним притиском проистеклим из сфере цивилног друштва. Наиме, активности покрета косовско-метохијских Срба, опозиционих интелектуалаца и Српске православне цркве (СПЦ) конституисале су један од два елемента акционе основе политичке мобилизације српских комуниста, која је резултовала обрачуном на Осмој седници. Тај елемент дефинишемо као демонополизацију политичког живота.

Притисак цивилног друштва је коинцидирао са структурно условљеним ривалитетом између Милошевића, као председника Председништва Централног комитета (ЦК) СК Србије, и Стамболића, као председника Председништва СР Србије. Тај ривалитет је проистекао из другог елемента акционе основе формалне политичке мобилизације српских комуниста, спроведене 1987. године, који одређујемо као институционалну структуру политичког поретка.

У истом периоду, Милошевић је своје политичке акције легитимисао залагањем за заштиту косовско-метохијских Срба и борбу против албанског сепаратистичког национализма, као и заступањем титоизма и доктрине демократског централизма. Таква реторика је изграђена на национализму¹ и идеолошком континуитету, као елементима легитимацијске основе политичке мобилизације српских комуниста. При томе, већи део легитимитета Милошевићевих политичких акција је засниван на идеолошком континуитету.

Захваљујући тако спроведеној првој фази политичке мобилизације српских комуниста, окончаној унутрашњом диференцијацијом на Осмој седници, СК Србије је консолидован као јака и монолитна партија спремна да задржи доминантну позицију у условима све интензивније политичке демонополизације. То је и резултат победе фракције која је била спремнија да прихвати чињеницу да официјелни партијски органи и државне институције више нису једини релевантан простор за политичко деловање.

У другој фази, општинске и градске организације Социјалистичког савеза радног народа (ССРН)² и СК су постепено преузимале организацију митинга од грађанског покрета косовско-метохијских Срба и његових локалних савезника. Тако су митинзи све више постајали израз формалне политичке мобилизације. У Војводини, то је било резултат притиска неформалне политичке мобилизације, што је довело до сукоба унутар званичних политичких институција и организација. С друге стране, у централној Србији, републичка власт је организовала масовна окупљања да би спречила ширење неформалне политичке мобилизације. Без обзира на узрок, преливање формалне политичке мобилизације ван оквира државних и партијских органа омогућило је да демонополизација политичког живота постане иманентна институционалној структури политичког поретка, за разлику од прве фазе, у којој су та два елемента акционе основе политичке мобилизације српских комуниста била јасно раздвојена.

---

¹ За разлику од српских и југословенских комуниста, у чијој је реторици национализам одређен као изразито негативан друштвени феномен, ја третирам национализам као вредносно неутралан теоријски појам и основни елемент "готово свих модерних политичких идиома, који одређују оквир модерног политичког мишљења и деловања". При томе, националистичким се може назвати "свако политичко мишљење и деловање засновано на националном идентитету и чији циљ барем неки политички актери дефинишу као национални интерес" (Рибич 2011а, 47; Рибич 2007, 151).

² Као најмасовнија друштвено-политичка организација у СФРЈ, ССРН је представљао званично признати оквир за деловање, али и контролу цивилног друштва.

Постепена демонополизација политичког живота је довела до промена и у легитимацијској основи политичке мобилизације српских комуниста. Иако је у њој и даље доминирао елемент идеолошког континуитета, непрекидно је јачао и елемент национализма. Наиме, Милошевић је наставио да, у својим говорима, заступа вредности југословенског самоуправног социјализма, али је, поред сталног позивања на солидарност с косовско-метохијским Србима, и све чешће евоцирао српску херојску прошлост. Ширењем формалне политичке мобилизације изван официјелних државних и партијских органа, у њу су укључени и грађани који нису били чланови и симпатизери СК. То је створило потребу да се Милошевић промовише и као национални лидер, а не само као први човек СК Србије. Услед тога, на самом крају "Антибирокуратске револуције", национализам је превладао над елементом идеолошког континуитета у легитимацијској основи политичке мобилизације српских комуниста. Консолидујући своју власт као неприкосновени национални лидер, Милошевић је постао спреман за појаву партијски организоване опозиције, као и за преговоре са политичким вођама других југословенских народа о судбини заједничке државе.³

*

У Црној Гори, "Антибирокуратска револуција" је представљала побуну релативно нижих функционера унутар СК, која је, уз подршку масовног друштвеног покрета, трајала од августа 1988. до јануара 1989. године и резултовала оставкама свих чланова црногорског државног и партијског врха. Као и у случају СК Србије, политичка мобилизација црногорских комуниста је спроведена под притиском неформалне политичке мобилизације косовско-метохијских Срба. Наиме, лидери грађанског покрета косовско-метохијских Срба су били незадовољни због тога што се црногорско партијско и државно вођство противило ванинституционалним политичким акцијама. Истовремено, били су уверени да народ Црне Горе

---

³ Претходни редови су сажетак неколико мојих ранијих чланака посвећених политичкој мобилизацији у «Антибирокуратској револуцији» у Србији и политичким ставовима њених актера (Рибић, 2008; Рибић 2009; Рибић 2010, Рибић 2011б). Подсећање на њих је било неопходно, пошто намеравам да, у анализи политичке мобилизације црногорских комуниста, применим исти теоријски модел који сам користио у анализи политичке мобилизације српских комуниста, као и да изведем закључке на основу одговарајућих компарација. Наравно, и у овом и у наведеним радовима сам се служио доступном релевантном литературом о «Антибирокуратској револуцији».

не дели ставове свог политичког руководства (Vladisavljević 2008, 137). Косовско-метохијски Срби су добро знали какво је политичко расположење Црногораца, захваљујући бројним родбинским везама са њима (Šolević 2009, 172). Како објашњава Мирослав Шолевић, најистакнутији члан вођства грађанског покрета косовско-метохијских Срба, испрва је постојао страх од репресивних акција црногорског режима, да би, после новосадских демонстрација од 9. јула 1988. године, нарасло расположење за организовање митинга у Титограду⁴ (Hudelst 1989, 188-189).

Иако је јавно подржало главне захтеве косовско-метохијских Срба, црногорско државно и партијско руководство је настојало да спречи њихов митинг у Титограду. Како су вође грађанског покрета косовско-метохијских Срба остали упорни у инсистирању да се титоградски митинг одржи, црногорско руководство је захтевало да међу говорницима буду и његови чланови. На крају се црногорски врх предомислио и одредио једног нижег функционера да говори на митингу⁵ (Vladisavljević 2008, 137; Korčević 2009, Стругар 1990, 233-243).

Титоградски митинг солидарности са косовско-метохијским Србима и Црногорцима је одржан 20. августа 1988. године и на њему је учествовало око 30000 људи из целе Црне Горе. Упркос противљењу црногорског руководства, митинг је одржан и у Колашину, где се окупило око 2500 људи (Vladisavljević 2008, 138; Стругар 1990, 243-246). Након тих протестних окупљања, црногорско комунистичко вођство је још више инсистирало на одбрани свог политичког монопола, па је, на седници одржаној 25. августа 1988. године, Председништво ЦК СК Црне Горе нагласило:

У условима неефикасног функционисања политичког система и све израженијег неповјерења у политичка руководства на свим нивоима, а посебно Федерације, као израз спонтаног, али и свјесног дјеловања, у пракси се све чешће јављају облици нелегалног организовања.

Користећи незадовољство укупним стањем у друштву, примјењујући метод притиска, ултимативних захтјева и политиком "свршеног чина", а уз помоћ неких средстава информисања, ови облици организовања, у овом случају Организациони одбор Срба и Црногораца са Косова, постављају се, објективно, као партнери институцијама политичког система, што захтијева потпунију политичку оцјену од стране органа Савеза комуниста Југославије.

Тим прије што овакви облици дјеловања наступају са позиција супротних платформи и политици Савеза комуниста (Стругар 1990, 247).

---

⁴ Тако се, за време комунистичке владавине Југославијом, називала Подгорица.

⁵ Ради се о Види Кнежевић, председнику Општинске конференције (ОК) СК Титограда, чији су наступ на митингу окупљени извиждали (Šolević 2009, 173).

Међутим, политички монопол СК је био оспорен и унутар институционална система у Црној Гори. Иако је црногорски државни и партијски врх вршио притисак на локалне функционере да спречавају одржавање протестних скупова у својим општинама, они су одбили послушност и, преко ССРН, преузели организацију митинга солидарности с косовско-метохијским Србима. У септембру 1988. године, одржани су митинзи у Никшићу, на Цетињу и у Андријевици, на којима се окупило више десетина хиљада људи (Стругар 1990, 250-253; Vladisavljević 2008, 153). Убрзо после тога, на седници Председништва Републичке конференције (РК) ССРН Црне Горе, одржаној 3. октобра исте године, истакнуто је да су митинзи "облик демократског окупљања грађана који осјећају потребу да јавно, на отвореној сцени, без посредника изразе свој однос према појавама у друштву", као и да је, захваљујући таквим масовним политичким скуповима, "лакше сагледавати шта су то жеље и интереси најширих слојева" (Стругар 1990, 276-284).

Политички сукоби у Црној Гори су продубљени октобарским протестима радника и студената. У Титограду, 7. октобра 1988. године, радници Индустрије грађевинских машина "Радоје Дакић" су се окупили у фабричком кругу, износећи социјалне захтеве и солидарисући се са протестима београдских радника. Ускоро су им се придружили студенти, па се формирала колона која се упутила на плато испред Скупштине Црне Горе, где се, до вечери, окупило око 25000 људи. Док су, са једне стране, изражавали експлицитну подршку руководству Србије на челу са Слободаном Милошевићем, демонстранти су, с друге стране, захтевали одлазак са функција свих највиших црногорских државних и партијских функционера, као и свих представника Црне Горе у југословенској федерацији. Поверење окупљених су уживали још само Радован Радоњић, члан ЦК СК Југославије, Ненад Бућин, члан Председништва ССРН Југославије, и Марко Орландић, члан Председништва ЦК СК Југославије. Сва тројица су се обратили учесницима митинга, обећавајући им да ће њихови захтеви бити размотрени у државним и партијским органима и тражећи од њих да се разиђу. Пошто су демонстранти то одбили, у рано јутро 8. октобра, полиција је растерала неколико хиљада окупљених, колико их је, у том тренутку, било испред Скупштине Црне Горе. Полицијска акција је спроведена на основу "Одлуке о предузимању хитних мјера за спријечавање настајања ванредних прилика у општини Титоград", коју је Председништво СР Црне Горе донело непосредно пре тога. Истог дана, полиција се, код Жуте греде, сукобила са неколико стотина радника Жељезаре из Никшића, који су се упутили у Титоград. До 10. октобра, у више градова Црне Горе, организовани су раднички и студентски протести, који су се брзо угасили (Vladisavljević 2008, 160-162; Стругар 1990, 289-310; Koprivica 2009, 62-65).

Црногорско државно и партијско вођство је добило подршку југословенског партијског врха и партијских руководства у свим републикама, осим у Србији и Македонији (Vladisavljević 2008, 162-163). Штавише, руководства Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине су сматрала да митинзи у Црној Гори представљају извоз "Антибирокуратске револуције" из Србије, те да и њима прети слична опасност (Jović 2003, 419). Међутим, како Небојша Владисављевић наглашава, иако су Милошевић и руководство Србије подржавали протесте у Црној Гори, несумњиво је да је опозиција црногорском државном и партијском врху била аутохтона и укоренења у политичким институцијама и становништву најмање југословенске републике (Vladisavljević 2008, 165-166). Наиме, локалне партијске организације у Никшићу, Титограду, Будви и Бару одбиле су да подрже гушење октобарских демонстрација. Послушност црногорском руководству су отказали и директори неколико великих државних предузећа, док су најгласнију опозицију представљали Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине (РК ССО) Црне Горе и Универзитетска конференција Савеза комуниста (УК СК) Универзитета "Вељко Влаховић" у Титограду (Vladisavljević 2008, 163).

Октобарски протести радника и студената су још отвореније оспорили политички монопол црногорског партијског и државног врха, него што су то учинили августовски митинзи солидарности с косовско-метохијским Србима и Црногорцима. Пример за то представља говор универзитетског професора Слободана Вујачића на демонстрацијама у Никшићу, 9. октобра. Он је, између осталог, рекао и ово:

Ово је народна Скупштина. Послије 30 и више година, коначно је народ добио Скупштину, своје митинге, и слободно проговорио. Хоћемо праве и демократске изборе, хоћемо праве људе. Овај народ није кренуо да руши Устав, него да брани Устав (Стругар 1990, 326).

Тих дана, председништва РК ССО и УК СК су, на својим седницама, захтевала да "извршни и извршно-политички органи, од којих у пресудној мјери зависи друштвено-економска ситуација у Републици, поставе питање свог повјерења органима од којих су изабрани или поднесу колективне оставке", као и да се "процедура одлучивања о повјерењу органима и појединцима у њима" обави што пре, уз установљење обавезе "њеног редовног понављања у разумним интервалима". Такође, захтевана је и одговорност за неселективну примену силе против демонстраната (Стругар 1990, 332-335, 343-344). Наглашавајући да тиме испуњавају захтеве радника и студената, чланови ЦК СК Црне Горе су гласали о повјерењу свом Председништву, док се Скупштина СР Црне Горе изјаснила о раду свог председника и потпредседника, Председништва СР Црне Го-

ре и Републичког извршног већа (РИВ)⁶. На основу резултата гласања, сви чланови оба председништва, као и председник и потпредседник Скупштине, остали су на својим положајима. Због тога што пет његових чланова није добило довољан број гласова, РИВ је поднео оставку, али је Скупштина одложила изјашњавање о њој. Такође, на заједничкој седници Председништва ЦК СК Црне Горе и Председништва Скупштине СР Црне Горе, одржаној 22. октобра, проглашен је престанак важења "Одлуке о предузимању хитних мјера за спријечавање настајања ванредних прилика у општини Титоград" (Стругар 1990, 344-352). Месец дана касније, председник Председништва СР Црне Горе Божина Ивановић је објаснио зашто се гласало о поверењу највишим републичким партијским и државним функционерима:

У вези са најновијим догађајима у Црној Гори и постављањем питања одговорности, ми смо се, одбијајући да органи под политичким притиском и настранима подносе оставке, определијели за постављање питања повјерења члановима свих политичко-извршних органа на нивоу Републике. Сматрали смо, и сматрамо, да је то не само обавеза према оправданим протестима радника и омладине, већ и једино прави пут, сагласан демократским принципима садржаним у Уставу (Стругар 1990, 373).

Истом приликом, Ивановић је правдао и доношење поменуте "Одлуке о предузимању хитних мјера...":

Одлука је била усмјерена искључиво против оних који су хтјели да руше темељне вриједности нашег друштва. И државни органи, доносећи Одлуку строго су се држали уставних овлашћења, закона и прописа.

Опасности по систем и поредак, због повезивања разних групација по Црној Гори и из других крајева, због организованог кретања великог броја људи према Титограду, биле су и знатно веће него што је било опортуно јавно рећи. (...)

Збивања у Црној Гори и неуспјех у обарању легитимних организација на неуставан начин испровоцирали су заступнике свих опозиционих, реакционарних и националистичких струја да још јасније и директније испоље своја гледања и ангажмане, своје планове (Стругар 1990, 371-372).

Изгласавање поверења највишим државним и партијским функционерима и оптуживање актера неформалне политичке мобилизације за дестабилизацију Црне Горе само су продубили и интензивирали сукоб међу црногорским комунистима. Тај конфликт је кулминирао на заједничкој седници Председништва ЦК СК Црне Горе и Председништва УК СК

---

⁶ У вокабулару југословенског самоуправног социјализма, владе су називане извршним већима, а министри секретарима.

Универзитета "Вељко Влаховић", када се Момир Булатовић, секретар универзитетске партијске организације, обратио врху црногорских комуниста следећим речима:

Потребно је још само да ви напустите политичку сцену, јер ми одавно не вјерујемо вама који сте нас водили и доведе довели... (Стругар 1990, 389).

После овако експлицитног захтева за смену, постало је јасно да се сукоб мора завршити потпуним поразом једне од страна. То је потврђено на Осамнаестој седници ЦК СК Црне Горе, када је Љубиша Станковић, председник РК ССО Црне Горе, између осталог, рекао и ово:

Омладина и радни људи не вјерују садашњем руководству Црне Горе, не вјерују да их оно може успјешно водити кроз реформе и ка излазу из ове тешке ситуације у коју су нас довели садашњи руководиоци и њихови претходници.

Пут да се утврди одговорност и оних који су били прије на одговорним функцијама и допринијели општој биједи у којој је друштво, а посебно радничка класа, води, прије свега, преко утврђивања одговорности и смјена у садашњим руководствомима.

У друштву влада опште неповјерење према руководствомима и чуди њихова упорност да остану гдје јесу и задрже своје позиције. Тако доводе и Црну Гору и себе у изузетно тешку ситуацију и искушење. То показује и расправа као и најављивање или одржавање обустава рада у циљу исказивања неповјерења постојећим руководствомима.

Мени је несхватљиво шта би још требало учинити да би често прозивани појединци увидјели да их народ Црне Горе не жели за своје челнике (Стругар 1990, 428).

Интензивирање сукоба унутар СК Црне Горе услед спроведене формалне политичке мобилизације дела црногорских комуниста додатно је учврстило савезништво њених носилаца са актерима неформалне политичке мобилизације. Наиме, формиран је Организациони одбор за вођење митинга, у чијем су саставу, поред шест представника Индустрије грађевинских машина "Радоје Дакић", били и по три представника РК ССО и УК СК. Протести су почели 10. јануара 1989. године, када се око хиљаду радника "Радоја Дакића" окупило у центру Титограда. Ускоро су им се придружили бројни студенти и грађани, па је број демонстраната порастао на 10000. До вечери, око 60000 грађана из свих крајева Црне Горе окупило се у центру Титограда. Организациони одбор је, у име присутних на протестном митингу, захтевао оставке највиших државних и партијских функционера: чланова Председништва ЦК СК Црне Горе и његових извршних секретара, представника СК Црне Горе у ЦК СК Југославије, чланова Председништва СР Црне Горе, члана Председништва СФРЈ из Црне Горе и председника Скупштине СР Црне Горе. Ови захтеви су испуњени сутрадан, 11. јануара, када је на титоградским улицама протестовало око 100000

људи. У наредним данима, оставке су поднели и бројни локални функционери који су до краја подржавали црногорско државно и партијско руководство (Стругар 1990, 451-493; Vladisavljević 2008, 164).

Можемо да закључимо да је акциона основа формалне политичке мобилизације црногорских комуниста у "Антибирукратској револуцији" сачињена од иста два елемента као и акциона основа формалне политичке мобилизације која је, под Милошевићевим вођством, спроведена унутар СК Србије. Први је демонополизација политичког живота настала под притиском главних актера неформалне политичке мобилизације – грађанског покрета косовско-метохијских Срба и Црногораца и радничко-студентског покрета у Црној Гори.

У августу и септембру 1988. године, део локалних партијских и државних функционера је успоставио савезништво са актерима неформалне политичке мобилизације и, преко ССРН, преузео организацију протестних митинга. Међутим, апсорпција актера неформалне политичке мобилизације у широк друштвени покрет је окончана када су се, после октобарских демонстрација и доношења "Одлуке о предузимању хитних мјера за спријечавање настајања ванредних прилика у општини Титоград", УК СК Универзитета "Вељко Влаховић" и РК ССО Црне Горе афирмисали као главна опозиција црногорском партијском и државном врху. Према сведочењу Момира Булатовића, радници Индустрије грађевинских машина "Радоје Дакић" су понудили УК СК да заједнички организују јануарски митинг у Титограду, што је у универзитетској партијској организацији "са одушевљењем" прихваћено (Bulatović 2009, 97). Ипак, чим су чланови црногорског државног и партијског руководства поднели оставке, представници УК СК и РК ССО су се определили за политичко деловање искључиво у институцијама система:

...Али и кад је завршен тај митинг ми смо се поново извукли одатле. Јер ја сам искрено вјеровао да је могуће направити промјену набоље само поштујући институције система. И онда смо нашли модус – да се изврши реформа унутар СК Црне Горе. Ја сам добио од ЦК СКЈ потврду да сам предсједник организационог одбора за сазивање конгреса, и у суштини, сва та огромна ерупција незадовољства враћена је у институције система... (Bulatović 2009, 97).

Штавише, Булатовић наглашава да је "читава та побуна (је) кренула кроз институције система", као и да њени носиоци нису хтели да сруше комунизам, већ да поправе систем изнутра (Bulatović 2009, 94). То нас доводи до закључка да је, као и у случају формалне политичке мобилизације унутар СК Србије, институционална структура политичког поретка била други елемент акционе основе формалне политичке мобилизације црногорских комуниста у "Антибирукратској револуцији".

Ипак, елемент демонополизације политичког живота и елемент институционалне структуре политичког поретка у акционој основи политичке мобилизације црногорских комуниста никада нису били јасно раздвојени. Од самог почетка "Антибиروقратске револуције" у Црној Гори, формална политичка мобилизација се преливала изван оквира државних и партијских институција, а актери неформалне политичке мобилизације су прогресивно апсорбовани у широк друштвени покрет под вођством нижих партијских и државних функционера. Зато је, као и у другој фази "Антибиروقратске револуције" у Србији, демонополизација политичког живота постала иманентна институционалној структури политичког поретка.

Легитимацијска основа политичке мобилизације црногорских комуниста састојала се од истих елемената као и легитимацијска основа политичке мобилизације српских комуниста: национализма и идеолошког континуитета. Као што је већ поменуто, црногорско руководство је нерадо пристало на одржавање августовског митинга у Титограду, инсистирајући да "на њему не смије доћи до обезвређивања тековина НОБ-а⁷ и социјалистичке револуције и нашег социјалистичког самоуправног система, личности и дјела друга Тита", као и да се "на митингу не прозивају појединци из руководства Федерације и других СР⁸ и САП⁹" (Стругар 1990, 235). Како Владисављевић објашњава, припадници црногорског државног и партијског врха су видели протесте као средство легитимације нових политичких актера, што је било инкомпатибилно са контролом коју је СК успоставио над државом и друштвом. Још важније, митинзи су имплицитно доводили у питање националну политику СК Југославије у Црној Гори. Наиме, од Другог светског рата, комунистички режим је промовисао стварање засебног црногорског идентитета, док је "Антибиروقратска револуција" замаглила границу између црногорског и српског идентитета (Vladisavljević 2008, 138).

То нас доводи до сукоба између различитих тумачења садржаја црногорског идентитета и његовог односа према српском идентитету.

---

⁷ Скраћеница од "Народно-ослободилачка борба", термина којим је називан антифашистички рат који су, под вођством Комунистичке партије Југославије (КПЈ), водили југословенски партизани против окупатора и њихових сарадника. У Другом светском рату, у Југославији је, као ослободилачки и антифашистички покрет, деловала и Југословенска војска у отаџбини, чији су припадници били познати под називом "четници" и која је била лојална Влади Краљевине Југославије у избеглиштву. На почетку рата, партизани и четници су заједнички деловали, али је, убрзо, избио жесток грађански рат између њих.

⁸ Скраћеница од "Социјалистичке Републике", како су називане чланице СФРЈ.

⁹ Скраћеница од "Социјалистичке Аутономне Покрајине", како су називане Војводина и Косово, аутономије унутар Србије, које су, од 1968. године, постале и конститутивни елементи југословенске федерације.

Како истиче Саша Недељковић, један од најјачих аргумената у прилог теорији о српском етничком пореклу Црногораца је тај да су "црногорски владари (нарочито они из 18, 19. и 20. века) себе сматрали Србима, а становништво Црне Горе српским народом", као и то да "код Црногораца вековима постоји веома јака и недвосмислена везаност за идеју средњовековне српске државе" (Nedeljković 2007, 74). С друге стране, Милија Коматина објашњава да се црногорски националисти и сепаратисти, у доказивању својих тврдњи, ослањају на три упоришта:

...прво, да Црногорци у старијим временима (у периоду постојања Дукље) нијесу били Срби, па да то нијесу могли постати ни касније; друго, да касније њихово исказивање да су Срби није ознака за стварну припадност српској грани Јужних Словена, већ православлју; и треће, да су своје црногорско име исто тако замењивали српским из политичких мотива (политичке тактике, пожељног рјешења династичког питања у уједињеном српству) (Коматина 1999, 26).

Одмах по доласку Комунистичке партије Југославије (КПЈ) на власт, 1944. и 1945. године, формирана је црногорска федерална јединица, а задатак да објасни разлоге за њено постојање поверен је Миловану Ђиласу, једном од највиших партијских и државних функционера. Како указује Владимир Дуловић, било је потребно марксистичко-стаљинистичко образложење успостављања Народне Републике Црне Горе, засновано на националном самоопредељењу за које су се југословенски комунисти залагали, угледајући се на Совјетски Савез. Истовремено, "Ђилас је добро знао да не сме ићи предалеко са промовисањем различитости црногорске заједнице". Зато је његов закључак био да, пошто су имали и поново имају своју националну државу, Црногорци јесу нација, али и да су етнички Срби, у оквиру којих су се развили у посебну подгрупу (Dulović 2009, 75-77).¹⁰

Међутим, од почетка 1970-их година, у СК Црне Горе, у институцијама културе, на универзитету и у науци јача црногорски национализам који инсистира на посебној етногенези Црногораца и различитом етничком идентитету од српског. У црногорском државном и партијском руководству је владало нејединство око овог питања, па су његови припадници избегавали отворена изјашњавања. Подршка црногорским етнонационалистима би их довела у опасност да буду оптужени да угрожавају партијску дисциплину и догму о братству и јединству југословенских народа, док би стајање на страну српских националиста значило поткопавање по-

---

¹⁰ Касније, када је постао политички дисидент, Ђилас је променио мишљење и истицао да посебност Црногораца није толика да се може говорити о постојању црногорске нације (Коматина 1999, 181).

зиције Црне Горе као засебне републике и обесмишљавање потребе за њеним културним и научним институцијама (Dulović 2009, 79-103). Црногорско државно и партијско руководство је задржало такав однос према националном питању све до избијања "Антибирокуратске револуције".

Заправо, како истиче Милија Коматина, главни узроци незадовољства које је, 1988. и 1989. године, ескалирало у Црној Гори, тичу се "односа црногорског руководства према српском питању". Поред тога што су оптуживали црногорски партијски и државни врх за индиферентан однос према Србима на Косову и Метохији, демонстранти су изражавали "и своју етничку припадност цјелини српског народа" (Коматина 1999, 216).

Момир Булатовић потврђује да је тадашње црногорско руководство сматрало да су проблеми на Косову и Метохији унутрашњи проблем Србије, као и да се у сукобима у Југославији држало неопредељено (Bulatović 2009, 95, 99).¹¹ Насупрот томе, црногорска власт која је успостављена на таласу "Антибирокуратске револуције" имала је много јасније ставове:

Нама су дате већ константе политике и ми их са задовољством прихватамо. Доживљавамо проблеме Срба и Црногораца на Косову као своје проблеме, боримо се за опстанак Југославије и за равноправност српског и црногорског народа у цјелини, тако да, у суштини, ми улазимо у политичку сферу онда кад је матрица која нас избацује готово идентична политичкој матрици у Србији (Bulatović 2009, 99).

Третирање Црногораца као етничких Срба било је најексплицитније у наступима актера неформалне политичке мобилизације. У таквом духу се, на митингу у Никшићу, одржаном 18. септембра 1988. године, као представник грађанског покрета косовско-метохијских Срба, Коста Булатовић обратио окупљеним "потомцима славних предака (...) који својим јунаштвом очуваше славу српске Спарте – Црне Горе":

Изузетно нам је стало до ваше подршке, до подршке најреволуционарнијег дијела слободарског народа, који се и данас напаја на врелима традиционалне хероике, поштења, части и људскости (Стругар 1990, 262)!

У истом говору, Булатовић је нагласио да, у Црној Гори, "кад се роди дијете, расте са митом Косова, Обилића и Ловћена, са митом Косовке дјевојке" (Стругар 1990, 265). С друге стране, актери формалне политичке

---

¹¹ Булатовићева тврдња је, ипак, претерана. Како Владисављевић указује, пре "Антибирокуратске револуције", црногорски представници у ЦК СК Југославије, најчешће су, у полемикама и сукобима око Косова и Метохије, држали страну представника Србије. Такође, подржавали су и реформу Устава Србије. Наиме, црногорско руководство је имало разумевање за захтеве српског руководства због тога што се плашило утицаја албанског национализма и сепаратизма на Албанце у Црној Гори, као и због осећаја одговорности за Црногорце на Косову и Метохији (Vladisavljević 2008, 128-129).

мобилизације су избегавали експлицитна изјашњавања о етничком идентитету Црногораца. Они су, пре свега, инсистирали на солидарности са угроженим Србима и Црногорцима на Косову и Метохији, као и на подршци настојању српског руководства да спроведе уставне промене. То је, нарочито, уочљиво у говору Јована Маркуша, председника Скупштине општине Цетиња, на митингу у истом граду, 18. септембра 1988. године:

Данас је уређење уставних односа у СР Србији вјероватно најактуелније политичко питање у Југославији и један од услова да се савлада криза и безвлашће на Космету¹². СР Црна Гора даје пуну подршку да се ова југословенска република јединствено конституише и да има иста права и положај као остале републике. Та подршка се чула на народним митинзима у Црној Гори, па и овдје на Цетињу. Беспримјерна је манипулација ту активност руководства СР Србије поредити са "Маспоком" у Хрватској, са унитаризмом или национализмом. Ко је то у СР Србији угрожен осим Срба и Црногораца? Кога то прогоне, силују или малтретирају у тој републици осим припаднике ова два народа? Да ли Србија укида струју и воду радницима из других република који долазе пред Савезну скупштину у Београд¹³ (Стругар 1990, 259)?

Национализам актера формалне политичке мобилизације је артикулисан и кроз наглашавање идеолошког континуитета са НОБ и социјалистичком револуцијом, што је видљиво у истом говору Јована Маркуша:

Цетиње данас говори и узима ријеч, јер је ту ријеч добило од историје. Године 1941., одавде су кренуле партизанске чете, младост Цетиња, и од првог дана ушле у први строј Прве пролетерске бригаде. Ти борци, подловћенци, од којих је већина изгнула, најмање су се борили за овај град и крај. Тадашња младост Цетиња мало је кости оставила овдје, оставила их је широм Титове Југославије, од Македоније до Словеније. Нијесу се, дакле, наши борили само за своје Цетиње него за ову земљу. Ко то каже да ми сад треба да се покријемо ушима и да гледамо цијепање Југославије? Ко то каже да се за Југославију није требало борити?¹⁴

---

¹² Скраћеница од "Косово и Метохија".

¹³ Маркуш вероватно алудира на искључење струје у целом кварту око седишта војвођанске владе, 9. јула 1989. године, да би се онемогућио наставак митинга више стотина косовско-метохијских Срба и неколико хиљада Новосађана који су им се придружили (Vladislavljević 2008, 122-124; Hudelist 1989, 177-179; Serenčević 2009, 39-44; Рибих 2011а, 92-93).

¹⁴ Маркуш алудира на изјаву Јосипа Врховца, представника Хрватске у Председништву СФРЈ, да Краљевину Југославију није требало бранити када је, у Другом светском рату, била нападнута. Ова Врховчева изјава је, највероватније, произашла из званичног става југословенских комуниста да је Југославија између два светска рата представљала израз великосрпске хегемоније. Унутар СК, први су тај став оспорили српски комунисти у 1980-им годинама, а нарочито у

Цетиње данас говори и зато што је, примајући Орден народног хероја, дало завјет да ће слободу бранити истим оружјем којим је до слободе и дошло: храброшћу, братством и јединством, радом и самопријегором.

Народ Црне Горе је увијек био за слободу и равноправност. Онај ко то поштује као властиту светињу, то захтијева и за друге (Стругар 1990, 257-258).

Идеолошки континуитет са националном политиком СК Југославије у Црној Гори захтевао је и да се истакне црногорска национална посебност, а да се Југославија третира као неупитни оквир државног јединства Црногораца и Срба. То је видљиво у следећем делу говора Јована Маркуша:

Нечасна је манипулација називати ове народне скупове једнонационалним. Ко то жели да избрише српску и црногорску нацију, и Србију и Црну Гору као равноправне републике у Југославији? Које то одговара партија покера "два мање један", па онда ниједан? Зар у Југославију Срби и Црногорци нијесу уложили своје не било какве државе? Памћење је немогуће избрисати из колективног ума народа. Ни Србима ни Црногорцима нико није поклатио државе за лијепе очи, па их неће ни избрисати. Наши очеви, ђедови и прађедови, вјековима, у тмини историје, увијек у борби против јачег, стварали су те државе. И ову нашу Титову Југославију, и мјесто у њој, нијесмо добили за лијепе очи (Стругар 1990, 255)!

Иако су били спремнији да отворено потврде српски етнички садржај црногорског националног идентитета, ни лидери косовско-метохијских Срба нису негирани националну посебност Црногораца. Ипак, у томе су били нешто имплицитнији од актера формалне политичке мобилизације. На митингу у Андријевици, одржаном 25. септембра 1988. године, Влајко Чукић је поручио:

Нама пребацују они који нацију и политику желе преко ноћи стварати, односно негирати, да су ово једнонационални скупови, па сада ублажавају оцене да су ово национални скупови. А ми се питамо: коју то нацију бришу, чије су то нације ови скупови, ако је то, нажалост, важније од узрока и повода скупова? Интересује нас, такође, да нам одговоре којој смо то нацији заказали састанак, којој смо нацији забранили да дође (Стругар 1990, 271)!

Оба исказа о националном карактеру митинга у Црној Гори представљају парафразу става о митинзима у Србији који је Слободан Милошевић, председник ЦК СК Србије и несумњиво најпопуларнији политичар међу актерима "Антибијократске револуције" у обе југословенске републике у којима је спроведена, изнео истог месеца, на заједничкој седници

"Антибијократској револуцији", чији су актери, у поменутој Врховчевој изјави, препознали антијугословенски хрватски национализам и сепаратизам.

Председништва СР Србије и Председништва ЦК СК Србије. Негирајући да су "окупљања у Србији једнонационална", Милошевић је нагласио:

...Од самог почетка на Косову се заједно, протестујући против свог положаја, окупљају Срби и Црногорци. Питање се поставља, дакле, којима од њих би да се одузме право на националност, проглашавањем тих окупљања за једнонационална. Али, чак и теза да је окупљање на националној основи, није прихватљива. У овој конкретној ситуацији звучи иронично, али још више звучи неразумно. Људи се окупљају на оној основи на којој су нападнути и угрожени. Прогањају их као Србе и Црногорце, па се они исељавају или бране као Срби и Црногорци. Не могу да се бране или исељавају, или окупљају као Холанђани или као протестанти, или као произвођачи памука – јер их на тој основи нико не узнемирава. А што се тиче окупљања широм Србије, она поготово нису једнонационална. На њима су присутни грађани Србије, а њихова структура је заиста – вишенационална. Поготово у Војводини, где су зборови масовни, али су на њима присутни припадници свих народа и народности који су у Војводини, као што је познато, широко заступљени. Ако има нешто једнонационално, онда је то контрареволуција¹⁵, њени носиоци су припадници само једне националности (Милошевић 1989, 260).

Интензивирање формалне политичке мобилизације и прогресивна апсорпција радника и студената у њу довели су до јачања елемента идеолошког континуитета и слабљења елемента национализма у њеној легитимацијској основи. То се огледало у инсистирању на студентским и радничким социоекономским захтевима и оданости тековинама НОБ, социјалистичке револуције и система социјалистичког самоуправљања. У том духу, у октобру 1988. године, побуњени титоградски студенти су, у својим захтевима, наглашавали следеће:

Тежиште политичке акције мора се преусмјерити са националног, на социјално-класни и економски план. Горуће економске проблеме друштва није могуће рјешавати без мобилизације свих прогресивних снага.

Незадовољство народа, изражено на бројним скуповима и митинзима, прије свега је мотивисано тежњом за демократизацијом друштва, афирмацијом самоуправљања у изворном значењу, као и класно-социјалним захтевима друштвених слојева којима је терет кризе постао неиздржив. Националне или чак националистичке побуде нијесу предмет порука таквих скупова (Стругар 1990, 343).

Заиста, на титоградском радничко-студентском протесту од 7. и 8. октобра 1988. године, поред инсистирања на одговорности и смени прозваних партијских, државних и привредних функционера, прокламовани су

---

¹⁵ Контрареволуцијом је, у реторици југословенских комуниста, од 1981. године, називан албански сепаратистички покрет на Косову и Метохији.

искључиво социоекономски захтеви, од којих се ниједан није могао довести у везу с националним питањем. Штавише, ни у једном од тринаест захтева није поменут проблем Косова и Метохије и албанског национализма. Ипак, бројни демонстранти су експлицитно изражавали свој национализам, узвикујући пароле попут ових: "Издали сте српство!", "Продали сте Косово!", и "Косово је наше!". На митингу су доминирале пароле и песме којима се величао Слободан Милошевић, председник ЦК СК Србије, што, такође, говори о томе како су окупљени видели етничке и политичке везе Црне Горе и Србије. Истовремено, демонстранти су клицали и радничкој класи Југославије, Јосипу Броз Титу и СК Југославије, а узвикивали су и захтеве за смену више црногорских и југословенских партијских и државних функционера (Стругар 1990, 303-305).

Разумевајући колико је црногорско национално питање сложено и осетљиво, као и да међу самим Црногорцима не постоји консензус о њему, актери формалне политичке мобилизације су избегавали експлицитно изјашњавање о црногорском националном идентитету и његовом етничком садржају. Штавише, у легитимацијској основи политичке мобилизације црногорских комуниста, елемент национализма није егзистирао самостално, већ је био интегрисан у елемент идеолошког континуитета.

С друге стране, црногорско државно и партијско руководство је, амнестирајући већину учесника протестних митинга, указивало на утицај српског национализма на мањину "антибирокупских револуционара". Тако се, поводом протеста из октобра 1988. године, на заједничкој седници Председништва ЦК СК Црне Горе и Председништва СР Црне Горе, нагласило да се "морају (се), одлучно разграничити узроци општенородног гњева од оних појединаца и група, оратора, демагога и емисара који позивају на обарање легалних институција, државног и националног интегритета Црне Горе под притиском", као и да је "до неслућених и неочекиваних размјера ескалирао великосрпски национализам" (Стругар 1990, 336-337). Црногорски државни и партијски врх је закључио да се, захваљујући томе, јавно, у самој Црној Гори, "негира самобитност црногорског народа" и оспорава "суверенитет Црне Горе, као једне од равноправних република у југословенској социјалистичкој федеративној заједници" (Стругар 1990, 339).

Национализам демонстраната и оптужбе које је у вези с њим изнело црногорско руководство учинили су нужним да се део говорника на титоградском митингу од 10. и 11. јануара 1989. године експлицитно изјасни о црногорском националном идентитету и односу Црне Горе према Србији. Најопширније одређење црногорског националног идентитета и објашњење популарности Слободана Милошевића у Црној Гори нашли су се у говору Драгутина Вучинића, директора Жељезничко-транспортне организације Титограда:

...Велике нејасноће од седмог октобра¹⁶ су створене на линији црногорске самобитности. Ја се пишем и писаћу се Црногорац. Црногорац српског поријекла, Црногорац оформљене нације, једне од најстаријих у свијету и никад нијесам примијетио да је неко жели угрозити. То смо почели измишљати. Није националиста онај из Црне Горе који се пише Србином. Националиста је онај ко га мрзи што се он тако писао. Свак има право да се пише како хоће, а ја вас молим да се пишемо Црногорци и да очувамо црногорску нацију. Нијесу Црногорци и црногорски народ одабрали Милошевића као човјека којег треба вољети јер је Србин. Ми му се дивимо због оних једноставних ствари, због оног што говори као што мисли, због његове једноставне мудрости и храбрости коју до тада нико није показао.

Није нама Милошевић драг што хоће Црногорце да претвори у Србијанце. Он то неће, ми ћемо остати црногорска нација. Он је нама драг што је открио оно што нијесмо знали. Он је нама драг што има праву мјеру за Косово. Он је нама драг што треба да спрјечи геноцид 20. вијека. Он је нама драг што смо увјерења да уколико Срби почну да малтретирају Албанце то Милошевић неће дати. Он је нама драг што хоће јединствену Србију, што поштује поштењег Албанца, што хоће братство-јединство. То што ради Слободан Милошевић, ми радници, који се крећемо, дружимо, нама је драго. Ми му са овога мјеста поручујемо нека тако настави, нека брани Југославију, нека поштује двије покрајине у саставу Србије. Ми радници нијесмо примјећивали у хтјењу Милошевића ништа сем људског, поштењег и одважног. Ту је дио црногорског руководства пао на испиту... (Стругар 1990, 463).

Као изјашњавање о националном питању треба схватити и залагање за очување јединствене социјалистичке Југославије, у бројним паролама и говорима на истом митингу (Стругар 1990, 456-459), што је било у складу са тежњом српског руководства да се, променом Устава СФРЈ, створи чвршће интегрисана федерација него што је до тада била (Рибић 2009). Поред тога, у бројним говорима и паролама, изражавала се оданост Јосипу Брозуну Титу, социјалистичком уређењу, самоуправљању и радничкој класи Југославије (Стругар 454-459, 466-467), чиме је потврђен значај елемента идеолошког континуитета у легитимацијској основи политичке мобилизације црногорских комуниста и осталих учесника "Антибирократске револуције" у Црној Гори. Елемент идеолошког континуитета је заузео централно место и у говору Мила Ђукановића, члана ЦК СК Југославије и једног од кључних актера формалне политичке мобилизације, на ванредној седници ЦК СК Црне Горе, одржаној 11. јануара 1989. године, на којој су чланови црногорског руководства поднели оставке:

Нема ни прекида револуционарног Титовог курса, нема ревизије авнојевских¹⁷ темеља стистема. Напротив, мислим да се управо хоће наставити црвена

---

¹⁶ Вучинић мисли на митинг у Титограду, одржан 7. и 8. октобра.

¹⁷ Ђукановић мисли на Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), политичку организацију партизанског антифашистичког покрета,

нит револуције, Тита и његове генерације револуционара, која нам се од седамдесетих година на овамо загубила негдје у свеопштој еволуцији друштва и Савеза комуниста Југославије.

Црна Гора наставља да живи као самостална држава у оквиру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, у братској љубави са свим осталим републикама и покрајинама, народима и народностима који имају исте такве циљеве (Стругар 1990, 485).

Значај елемента идеолошког континуитета у легитимацијској основи политичке мобилизације црногорских комуниста у "Антибирокуратској револуцији" потврђује да, иако револуције бивају запамћене, пре свега, због онога што оспоравају, прихватање дела дотадашњег политичког наслеђа омогућава револуционарима да стекну масовну подршку, али и да дођу у структурну позицију да издејствују промене (Рибич 2009, 186).

*

"Антибирокуратска револуција" у Србији се одиграла у две фазе због постојања покрајина и покрајинских комитета СК у тој републици и републичкој партијској организацији. У првој фази, политичка мобилизација српских комуниста је резултовала обрачуном у републичком партијском и државном врху, док се, у другој фази, српски партијски и државни врх, у савезу са бројним општинским властима и локалним организацијама СК и ССРН у Војводини, обрачунао са војвођанским и косовским државним и партијским руководством.

За разлику од Србије, а попут осталих југословенских република, Црна Гора није имала покрајине, па се политичка мобилизација црногорских комуниста у "Антибирокуратској револуцији" одиграла у једној фази. Пошто политичка мобилизација црногорских комуниста није покренута у републичком партијском и државном врху, било је логично да Слободан Милошевић буде најпопуларнији политичар и код "антибирокуратских револуционара" у Црној Гори. Наиме, најистакнутији лидери "Антибирокуратске револуције" у овој републици долазили су из УК СК и РК ССО и њихов политички значај је био далеко мањи од оног који је имао вођа српских комуниста. Ипак, они су успели да, као у другој фази "Антибирокуратске револуције" у Србији, уз помоћ ССРН и локалних државних и партијских функционера, преузму организацију митинга и, на

која се на, свом другом заседању, 29. новембра 1943. године, прогласила законодавним и извршним телом Југославије. Тиме је постављен темељ социјалистичке и федеративне Југославије са комунистичким режимом, створене убрзо после Другог светског рата.

тај начин, издејствују прогресивну апсорпцију актера неформалне политичке мобилизације у широк друштвени покрет под вођством актера формалне политичке мобилизације. С друге стране, то је довело до преливања формалне политичке мобилизације изван оквира државних и партијских органа, што је, као и у Србији после Осме седнице, омогућило да демонополизација политичког живота постане иманентна институционалној структури политичког поретка. Штавише, у акционој основи политичке мобилизације црногорских комуниста, елемент демонополизације политичког живота и елемент институционалне структуре политичког поретка никада нису били јасно раздвојени, пошто, за разлику од "Антибирократске револуције" у Србији, није постојала фаза формалне политичке мобилизације која није укључивала апсорпцију актера неформалне политичке мобилизације. Због своје релативно ниске позиције у хијерархији СК, вође формалне политичке мобилизације црногорских комуниста су морале да од самог почетка успоставе садејство са актерима неформалне политичке мобилизације.

Насупрот другој фази "Антибирократске револуције" у Србији, ширење формалне политичке мобилизације изван званичних партијских и државних органа и апсорпција актера неформалне политичке мобилизације у масовни друштвени покрет нису довели до јачања елемента национализма у легитимацијској основи политичке мобилизације црногорских комуниста. Због непостојања консензуса о црногорском националном питању међу самим Црногорцима, актери формалне политичке мобилизације су избегавали експлицитно изјашњавање о црногорском националном идентитету и његовом етничком садржају, па се, у легитимацијској основи, елемент национализма није могао јасно раздвојити од елемента идеолошког континуитета, у којег је био интегрисан. Штавише, управо је доминација елемента идеолошког континуитета у легитимацијској основи политичке мобилизације црногорских комуниста у "Антибирократској револуцији" омогућила стварање и одржавање политичког консензуса у масовном друштвеном покрету против државног и партијског врха Црне Горе.

Литература

- Bulatović, Momir. 2009. "Ispovest". U "Antibirokratska revolucija" (1987 – 1989), prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 93-104. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Vladisavljević, Nebojša. 2008. *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Dulović, Vladimir. 2009. "Crnogorska istoriografija i izgradnja nacije 1948-1989". U: *Izazovi savremenog crnogorskog identiteta*, ur. Saša Nedeljković, 71-105. Kruševac: Baštinik.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974-1990.)*. Beograd: Samizdat B92.
- Коматина, Милија. 1999. *Црна Гора и српско питање. Прилог изучавању интегративних и дезинтегративних токова*. Београд: Завет.
- Корпивица, Веселјко. 2009. "Tri titogradska mitinga". U "*Antibirokratska revolucija (1987 – 1989)*", prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 53-70. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Lekić, Bojana, Zoran Pavić i Slaviša Lekić (prir.) 2009. "*Antibirokratska revolucija (1987 – 1989)*". Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Милошевић, Слободан. 1989. *Године расплета*. Београд: БИГЗ.
- Nedeljković, Saša. 2007. *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*. Beograd: Zlatni zmaj.
- Nedeljković, Saša (ur.) 2007. *Antropologija savremenosti*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Nedeljković, Saša (ur.) 2009. *Izazovi savremenog crnogorskog identiteta*. Kruševac: Baštinik.
- Ribić, Vladimir. 2007. "Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka". U *Antropologija savremenosti*, ur. Saša Nedeljković, 150-171. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Рибич, Владимир. 2008. Неформална политичка мобилизација и нестрпљиви национализам на Косову и Метохији. *Етноантрополошки проблеми* 3 (1) (н.с): 229-242.
- Рибич, Владимир. 2009. Уставне промене и државно јединство у реторици "Антибирокартске револуције" у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1) (н.с): 185-212.
- Рибич, Владимир. 2010. Политичка мобилизација српских комуниста у првој фази "Антибирокартске револуције". *Етноантрополошки проблеми* 5 (3) (н.с): 201-226.
- Рибич, Владимир. 2011а. *Политичка антропологија и модерни светски систем*. Београд: Српски генеалошки центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Рибич, Владимир. 2011б. Постанак националног лидера. Политичка мобилизација српских комуниста у другој фази "Антибирокартске револуције", *Antropologija* 11 (1), 85-115.
- Serenčeš, Žužana. 2009. "Jogurt revolucija". U "*Antibirokratska revolucija (1987 – 1989)*", prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 35-52. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.
- Stambolić, Ivan. 1988. *Rasprave o SR Srbiji 1979-1987*. Zagreb: Globus.
- Стругар, Владо. 1990. *Велика буна Црне Горе 1988 – 1989*. Београд: Издавачка кућа КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ – НИП УНИВЕРЗИТЕТСКА РИЈЕЧ.

- Hudelist, Darko. 1989. *Kosovo. Bitka bez iluzija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Šolević, Miroslav. 2009. "Ispovest". U "*Antibirokratska revolucija*" (1987 – 1989), prir. Bojana Lekić, Zoran Pavić i Slaviša Lekić, 167-178. Beograd: Statusteam – Službeni glasnik.

Vladimir Ribić

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The Political Mobilization of Montenegrin Communists in
The "Anti-bureaucratic Revolution"

The "Anti-bureaucratic revolution" in Montenegro lasted from August 1988 to January 1989. It ended in the resignation of the complete state and party leadership of Montenegro pressured by relatively low party functionaries and a mass social movement. In this paper I will analyze the specific actions and legitimacies as well as the elements of the action and legitimacy bases of political mobilization of Montenegrin communists in the "Anti-bureaucratic revolution".

Key words: political mobilization, Montenegrin communists, "Anti-bureaucratic revolution"

Mobilisation politique des communistes monténégrins dans la
"Révolution antibureaucratique"

La "Révolution antibureaucratique" au Monténégro a duré du mois d'août 1988 jusqu'au mois de janvier 1989. Elle s'est terminée par les démissions de toutes les hautes instances de l'état et du parti communiste du Monténégro, sous la pression des fonctionnaires du parti relativement inférieurs et celle du mouvement social massif. Dans cet article j'analyserai les actions et les légitimations concrètes, ainsi que les éléments à base actionnelle et légitimante de la mobilisation politique des communistes monténégrins dans la "Révolution antibureaucratique".

Mots clés: mobilisation politique, communistes monténégrins, "Révolution antibureaucratique"

Primljeno / Received: 09. 08. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for Publication: 25. 09. 2012.